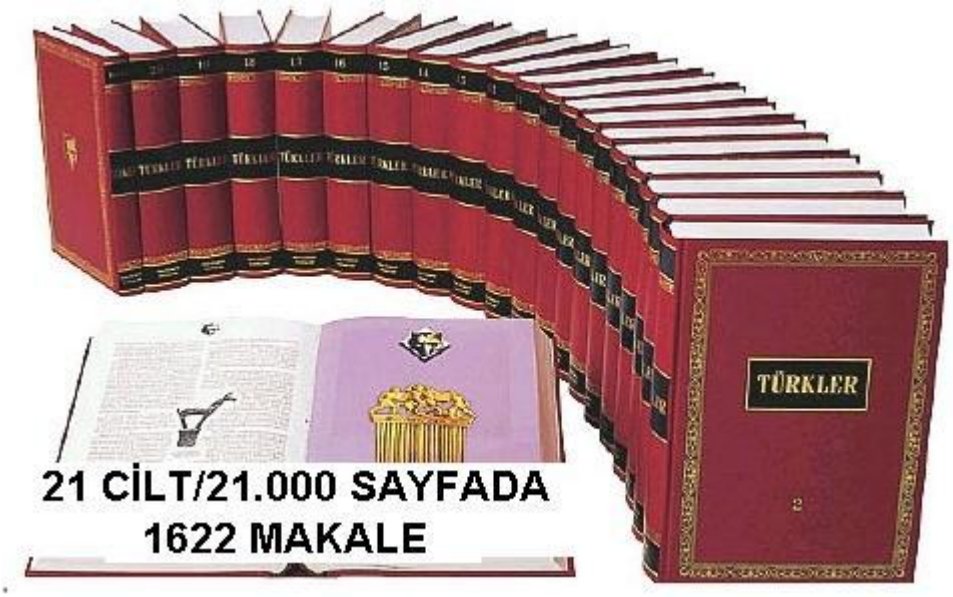

TÜRKLER

CİLT 20

TÜRK DÜNYASI

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

2002

ANKARA

YAYIN KURULU

TÜRKLER

YAYIN KURULU BAŞKANI
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU
TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANI - TÜRKİYE

YAYIN DANIŞMANI
PROF. DR. HALİL İNALCIK
TÜRKİYE / A.B.D

YAYIN KURULU

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN
TÜRK DİL KURUMU BAŞKANI-TÜRKİYE

PROF. DR. ERCÜMENT KURAN
TÜRKİYE

PROF. DR. SÜLEYMAN ALİYARLI
AZERBAYCAN

PROF. DR. ŞERİF MARDİN
TÜRKİYE / A.B.D

PROF. DR. MUHAMMED AYDOĞDUYEV
TÜRKMENİSTAN

PROF. DR. ERDOĞAN MERÇİL
TÜRKİYE

PROF. DR. TUNCER BAYKARA
TÜRKİYE

PROF. DR. RHOADS MURPHEY
İNGİLTERE

PROF. DR. ALİ BİRİNCİ
TÜRKİYE

PROF. DR. YUZO NAGATA
JAPONYA

PROF. DR. TINÇTIKBEK ÇOROTEGİN
KIRGIZİSTAN

PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK
TÜRKİYE

PROF. DR. GÉZA DÁVID
MACARİSTAN

PROF. DR. İLBER ORTAYLI
TÜRKİYE

PROF. DR. FERİDUN EMECEN
TÜRKİYE

PROF. DR. VICTOR OSTAPCHUK
KANADA

PROF. DR. PETER B. GOLDEN
A.B.D.

PROF. DR. SEMA BARUTÇU ÖZÖNDER
TÜRKİYE

PROF. DR. MUSTAFA İSEN
TÜRKİYE

PROF. DR. ULI SCHAMILOGLU
A.B.D.

PROF. DR. NORMAN ITZKOWITZ
A.B.D.

PROF. DR. STANFORD SHAW
A.B.D.

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
IRCICA BAŞKANI - TÜRKİYE

PROF. DR. GENG SHIMIN
ÇİN

PROF. DR. MUSTAFA KAFALI
TÜRKİYE

PROF. DR. DENIS SINOR
A.B.D.

PROF. DR. KEMAL KARPAT
A.B.D.

PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
TÜRKİYE

PROF. DR. BEG ALİ KASIMOV
ÖZBEKİSTAN

PROF. DR. DMİTRİ VASİLİEV
RUSYA

PROF. DR. MANAS KOZIBAYEV
KAZAKİSTAN

PROF. DR. BAHAEDDİN YEDİYILDIZ
TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU

DANIŞMA KURULU

PROF. DR. ABDÜLHALUK ÇAY
BAŞKAN-TÜRKİYE

PROF. DR. GABOR AGOSTON
A.B.D.

PROF. DR. ISTVÁN FODOR
MACARİSTAN

PROF. DR. İSMAİL AKA
TÜRKİYE

DR. ÖNER KABASAKAL
TİKA BAŞKANI-TÜRKİYE

PROF. DR. ŞAKİR AKÇA
TÜRKİYE

PROF. DR. ESİN KAHYA
TÜRKİYE

PROF. DR. ANNAKURBAN AŞİROV
TÜRKMENİSTAN

PROF. DR. ŞABAN KARATAŞ
TÜRKİYE

PROF. DR. OKTAY ASLANAPA
TÜRKİYE

PROF. DR. HEE SOO LEE
GÜNEY KORE

DOÇ. DR. B. ZAKİR AVŞAR
TÜRKİYE

PROF. DR. HEATH W. LOWRY
A.B.D.

ALİ RIZA BOZKURT
A.B.D.

PROF. DR. JUSTIN McCARTHY
A.B.D.

POLAT BÜLBÜLOĞLU
TÜRKSOY BAŞKANI-AZERBAYCAN

PROF. DR. GABRIEL R. PALECZEK
AVUSTURYA

PROF. DR. GÜLÇİN ÇANDARLIOĞLU
TÜRKİYE

PROF. DR. OMELJAN PRITSAK
A.B.D.

PROF. DR. EMİN ÇARIKÇI
TÜRKİYE

PROF. DR. MİRKASIM USMANOV
TATARİSTAN

PROF. DR. NEJAT DİYARBEKİRLİ
TÜRKİYE

PROF. DR. TURAN YAZGAN
TÜRKİYE

PROF. DR. YAVUZ ERCAN
TÜRKİYE

PROF. DR. İLYA ZAİTSEV
RUSYA

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE
TÜRKİYE

NAMIK KEMAL ZEYBEK
TÜRKİYE

PROJE KOORDİNATÖRÜ
OSMAN KARATAY

YURT DIŞI KOORDİNASYON
SABİHA SUNGUR

İDARİ KOORDİNATÖRLER
ABDURRAHMAN EREN / MUSTAFA V. GÜZEL / LÜTFÜ ULUKUL

TERCÜME

BAŞREDAKTÖR
C. CEM OĞUZ

KOORDİNATÖR
ÖZLEM DİLMEN

REDAKTÖRLER
DOÇ. DR. RAMAZAN GÖZEN / DOÇ. DR. HAMİT ERSOY
ELNUR AĞAYEV

MÜTERCİMLER
DR. KEZBAN ACAR / ALESKER ALESKEROV / BANU BEKTAŞ / FAHRİ DİKKAYA / NİLÜFER EROL
YRD. DOÇ. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ / BÜLENT KENEŞ / IŞIK KUŞÇU / NURŞEN ÖZSOY
LİLİYE SABİROVA / DR. HARUN TAŞKIRAN / BOĞAÇ BABÜR TURNA / ZÜLFİYE VELİYEVA
MURAT YAŞAR / ALİM YILMAZ

TÜRKÇE REDAKSİYON
DOÇ. DR. NURETTİN DEMİR / DOÇ. DR. EMİNE YILMAZ / YRD. DOÇ. DR BİLGEHAN A. GÖKDAĞ
DR. MURAT KÜÇÜK / GÖNÜL GÖKDEMİR / FARUK GÖKÇE

SEKRETERYA
SEVAL YALIN / AYLA TEZCAN / GÜLİZAR ALTUNYURT / FATMA ALBAYRAK / BURCU ÖZDEMİR

TÜRKLER

20

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

TÜRKLER 15

YAYIN KURULU 16

DANIŞMA KURULU 17

KISALTMALAR 18

YÜZİKİNCİ BÖLÜM 23

FEDERE VE MUHTAR TÜRK CUMHURİYETLERİ 23

Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri / Prof. Dr. Nadir Devlet [p.15-47] 23

TATARİSTAN CUMHURİYETİ 84

Tataristan Cumhuriyeti / Prof. Dr. Nadir Devlet [p.48-57] 84

Mişer Tatarları / Dr. Ercan Alkaya [p.58-63] 100

BAŞKURDİSTAN CUMHURİYETİ 112

Sovyetler Birliği'nden Sonra Başkurdistan ve Rusya / Prof. Dr. Ildus G. Ilishev [p.64-72] 112

Başkurdistan: Tarihi, Nüfusu, Etnopolitik Durumu ve Millî Gelişmeler / Dr. Bekir Demir [p.73-80] 126

Başkurt Türkleri / Yrd. Doç. Dr. Suzan Tokatlı [p.81-87] 140

Başkurdistan / Yrd. Doç. Dr. Ali Yiğit [p.88-93] 152

Başkurdistan'da Anadili Bilincinin Uyanması ve Ulusal Kimliğin Canlandırılması / Doç. Dr. Kutlay Yağmur [p.94-102] 162

Başkurt Türkçesi ve Yazı Dilinin Gelişimi / Yrd. Doç. Dr. Göksel Öztürk [p.103-109] 175

ÇUVAŞİSTAN CUMHURİYETİ 189

Çuvaşlar ve Çuvaşça / Doç. Dr. Emine Yılmaz [p.110-118] 189

SAHA CUMHURİYETİ 203

Saha Cumhuriyeti / Anar Somuncuoğlu [p.119-132 203

Sahalar (Yakutlar) ve Saha Türkçesi / Doç. Dr. Fatih Kirişçioğlu [p.133-140] 228

ALTAY CUMHURİYETİ 244

Altay Cumhuriyeti / Anar Somuncuoğlu [p.141-148] 244

Altay Türkleri Edebiyatı Tarihi / İbrahim Dilek [p.149-159] 258

TUVA CUMHURİYETİ 275

Tuva (Tıva) Cumhuriyeti / Anar Somuncuoğlu [p.160-172] 275

Tuva'nın XX. Asır Siyasî Tarihi / Yrd. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu [p.173-179] 296

Tuva Şamanizmi / Dr. Eva Jane Neumann Fridman [p.180-188] 307

Tuva (Tıva) Türkleri ve Türkçesi / Hayat Aras [p.189-194] 320

HAKAS CUMHURİYETİ 332

Hakasya Cumhuriyeti / Anar Somuncuoğlu [p.195-199] 332

Hakaslar / Dr. David G. Andersons [p.200-204] 341

KIRIM 349

BAŞKURDİSTAN

YRD. DOÇ. DR. ALİ YİĞİT
FIRAT ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

YERİ VE SINIRLARI

Avrupa ile Asya arasında sınırı oluşturduğu kabul edilen Ural Dağlarının orta ve güney kesimlerinin batı etekleri ile İdil (Volga) ırmağının orta çığırı ve Kama nehri arasında yer alan İdil-Ural bölgesinde, Rusya Federasyonu'na bağlı 3 Türk cumhuriyetinden biri olan Başkurdistan, 51° 31'-56° 34' kuzey enlemleri ile 53° 10'-59° 59' doğu boylamları arasında yer almakta olup, Moskova'yı Sibirya'ya bağlayan yolların geçtiği stratejik bir konumdadır.

143.600 km^2 alana sahip olan Başkurt Özerk Cumhuriyeti, doğudan Çelyabinsk oblastı (idari bölge; eyalet), kuzeydoğudan Sverdlovsk oblastı, kuzeyden Perm oblastı, kuzeybatıdan Udmurt Özerk Cumhuriyeti, batıdan Tataristan Özerk Cumhuriyeti ve güneyden de Orenburg oblastı ile çevrilidir.

DOĞAL ÇEVRE ÖZELLİKLERİ

Başkurdistan, Batı Sibirya ovaları ile Rusya ovaları arasında uzanan Ural Dağlarından batıya doğru gittikçe yükseltisi azalan Trans-Ural platoları üzerinde yer alır. Ülke topraklarının büyük bir kısmını, doğuda Güney Ural Dağları'nın batı eteklerinden, batıda Kama nehrine kadar uzanan Bugulma-Belaya (İşimbay) platosu oluşturur. Güney Urallar'ın en yüksek doruğu (1640 m.) olan Yamantau'dan (Yaman dağı) batıya ve güneye doğru gidildikçe, yükselti azalmakta ve ülkenin kuzeybatısında içinden Belaya (Beyaz) ırmağının geçtiği ovalarda 57 m.'ye kadar düşmektedir. Arazinin büyük bir kısmı kireç taşından (kalker) oluştuğu için kimyasal erime ve birikme şekilleri (karst topografyası) yaygın olarak görülmektedir. Ülkede çok sayıda mağara bulunmaktadır. Bunların en ünlüsü 1959'da bulunan, Burzyanski bölgesindeki Şulgantaş mağarasıdır.

Ülkenin başlıca akarsuyu, Kama ırmağının en büyük kolu olan Belaya'dır. Ülke toprakları içindeki uzunluğu 1420 km.'yi bulan Belaya nehri, Güney Urallardan doğarak önce güneybatıya, sonra kuzeybatıya doğru akar ve doğudaki dağlık bölge ile batıdaki düzlüğü birbirinden ayırır. Diğer büyük akarsular ise, Belaya ırmağının Ufa, Dema ve Nuguş kolları ile Ural nehrinin kolu olan Sakmara'dır (Harita: 1). Güneyde ülke topraklarının 1/4'de Hazar Denizi'ne dökülen Ural nehri havzasında kalır. Ayrıca ülke topraklarında irili ufaklı 800 kadar göl bulunmaktadır.

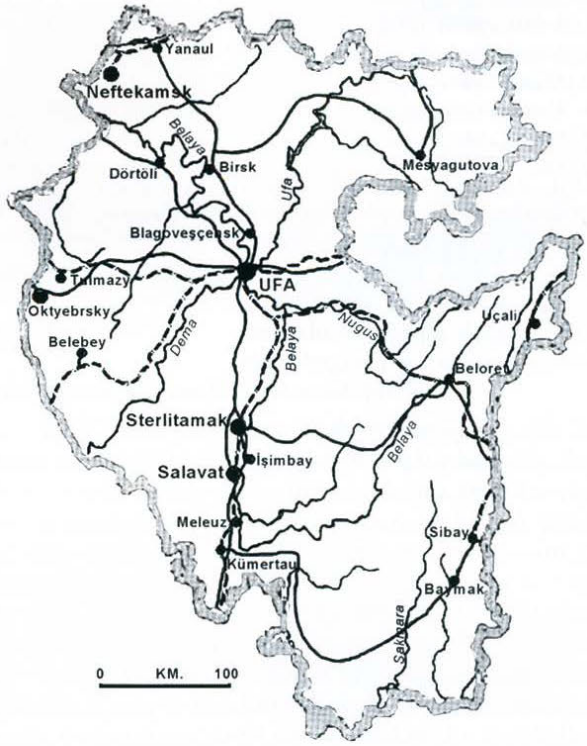

Harita 1: Başkurdistan'ın başlıca akarsuları, yolları ve şehirleri.

Ülkenin nemli kara iklimi, Sibirya'dan kopup gelen soğuk hava kütlelerinden büyük ölçüde etkilenir. Ülkede yıllık ortalama sıcaklık 0,3°C ile 2,8°C arasında değişir. Sıcaklık kışın -45°C'ye kadar düşebilmekte yazın ise 36°C'ye kadar yükselebilmektedir. Ocak ayı sıcaklık ortalaması -15 ila -17°C, temmuz ayı ortalaması ise +17 ila +19°C arasındadır. Yıllık toplam yağış miktarı bozkır bölgesinde 300-500 mm, dağlarda 400-700 mm ara-

sında değişir. Yağışların yaklaşık 2/3'si Nisan ve Ekim aylarında düşer. Ülkenin güney kesimleri ilkbahar sonları ve yaz aylarında kavurucu ve kuraklık yaratan Suhovey rüzgârlarından büyük zarar görür.

Ülkenin doğu ve güneydoğusunda yer alan dağlar ormanlarla kaplıdır. Buradan batı ve kuzeybatıya doğru gidildikçe, orman örtüsü yerini, yaprak döken ağaçlardan oluşan tek tük yeşilliklerle bezeli bozkırlarla kaplı plato ve ovalara bırakır. Ülke yüzölçümünün %39'unu kaplayan ormanlar doğuda Urallar'a doğru olan kısımlarda yoğunluk gösterir. Platolarda ve dağların etek kısımlarında kayın, huş, ıhlamur, akçaağaç ve meşe gibi geniş yapraklı ağaçlar ile çam ve köknar türleri karışık olarak yer alır. Yükseklerde ise iğne yapraklılar baskındır. Ülkenin doğusundaki ormanlık bölgeler gri orman toprakları ile, batısındaki ovalar ise kara topraklarla (çernozem) örtülüdür.

İdarî Yapı

Başkurt Türklerinin kökeni hakkında Rus tarihçilerin, her ne kadar Batlamyus'un Coğrafyası'nda geçen Paguritai veya Borouskoilere dayandığı iddiaları bulunmakta ise de, Başkurtların Güneydoğu Türkistan veya daha çok Türkmen kökenli kabilelerden ayrılan bir Türk halkı olduğu kabul edilmektedir.[1] Türklerin İdil-Ural bölgesine, M.S. 670-740 yılları arasında gelmeye başladığı ve XI-XII. yüzyıllarda Türk yerleşme hareketinin en yüksek noktasına eriştiği bilinmektedir. Daha sonra Kıpçak Türklerinin bölgeye gelmesiyle Türk yerleşme hareketi devam etmiş, XIII. yy'.da Moğol istilası ile yeni bir oluşuma ulaşmıştır. Bölgenin İslâmiyet ile tanışması ise Araplarla olan ticari ilişkiler sayesinde olmuştur. Başkurtların bu bölgedeki varlıklarından ilk olarak X. yy. Arap eserlerinde bahsedilmektedir. 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Rus hakimiyetine geçen Başkurdistan topraklarında daha sonra bir çok ayaklanmalar olmuşsa da Ruslarla baş edemeyen Başkurtlar Rus hakimiyetine boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

1917 Rus İhtilali'ne kadar Başkurtluk diye bir mesele yoktu, tüm tarihleri boyunca güçlü bir kültür ve nüfus birliği göstermiş olan Tatar ve Başkurt Türkleri birbirlerine kaynaşmış bir topluluk oluşturuyorlardı. İhtilalden sonra Başkurtlara ayrı bir millet olma statüsü tanınmış ve Başkurt-Tatar ayrımı Rusların gayreti ile ortaya çıkmıştır. Gerçekten 1917 Rus İhtilali patlak verince Ahmet Zeki Velidi liderliğinde başlayan Başkurdistan kurma mücadelesi başarısız olduğu gibi Tatar-Başkurt ayrımını da gündeme getirmiştir. Tüm mücadelelere rağmen 23 Mart 1919'da Başkurdistan, Sovyetler Birliği'ne özerk cumhuriyet olarak katılmak zorunda kalmıştır. Bu tarihte kurulan ülke sınırlarında daha sonra 1925'te ve 1934'te bazı değişiklikler olmuştur. Mesela daha önce Başkurdistan'a bağlı olan Argayaş bölgesi 1934'te Çelyabinsk oblastına bağlanmıştır. Bu tarihten Sovyetler Birliği dağılana kadar aynı toprak yapısını korumuştur. Başkurdistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeniden yapılanan Rusya'nın, 31 Mart 1992 tarihli Federasyon Antlaşması'nı önceden müzakerelerde bulunmadan imzalamış, ancak başta bu antlaşmayı imzalamayan Tataristan'ın bazı imtiyazlar elde ettikten sonra imzalamasından sonra benzer bir imtiyaz antlaşması da 3 Ağustos 1994 tarihinde Başkurdistan ile yapılmıştır. Bu imtiyaz antlaşmasının Tataristan ile imzalanan antlaşmadan daha kapsamlı olduğu kabul edilmektedir.[2] Bu imtiyaz antlaşmasına göre Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun bağımsız bir üyesi olarak tanınmakta, doğal kaynaklarına sahip olma hakkı, vergilendirmenin sınırlandırılması ve otonom bir yasa ve hukuk sistemine sahip olma hakkı verilmektedir. Ülkenin bugünkü anayasası da 24 Aralık 1993'te kabul edilmiştir.

143.600 km²'lik alanı ile Rusya Federasyonu'nun %0,84'ünü oluşturan Başkurdistan, Federasyonu oluşturan 89 idari birim arasında alan büyüklüğü bakımından 24. sırada yer alır. Nüfus büyüklüğü bakımından Rusya Federasyonu içinde 7. sırada yer alan Başkurdistan'da, 1999 sayımına göre 4.111.300 kişi yaşamaktadır.

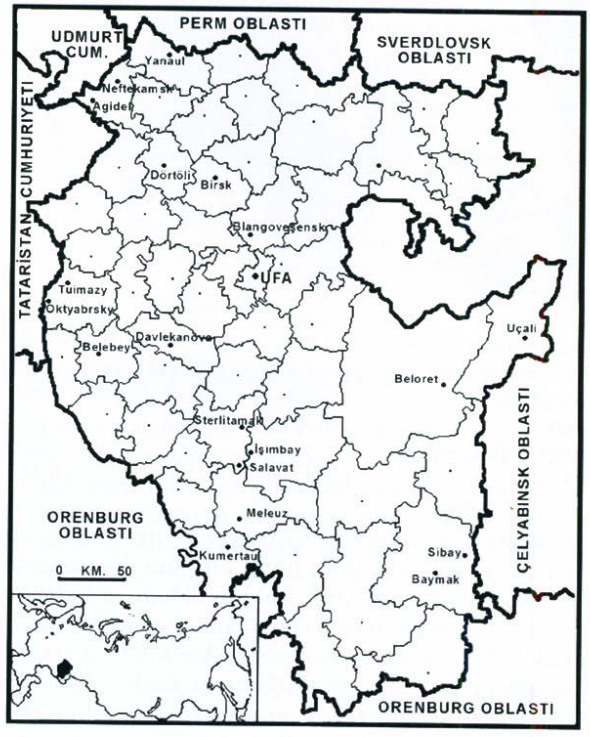

Harita 2: Başkurdistan Cumhuriyetinin idari bölümleri

İdarî açıdan 54 rayona[3] ayrılan Başkurdistan'da, 21 şehir ve 41 kasaba, 944 kırsal yönetim birimi (Selo) ve 4515 kırsal yerleşme bulunmaktadır (bkz. Harita 2). Bu şehirlerin en büyüğü ülke nüfusunun yaklaşık 1/4'ini barındıran, 1.088.900 nüfuslu başşehir Ufa'dır. Diğer şehirler ve 1999 yılı nüfusları şöyledir: Sterlitamak (260 bin), Salavat (157 bin), Neftekamsk (123 bin), Oktyabrsky (110 bin), Tuimazi (95 bin), Beloret (74 bin), İşimbay (72 bin), Kumertau (70 bin), Meleuz (61 bin),

Sibay (54 bin), Birsk (38 bin), Uçali (33 bin), Blagoveşensk (29 bin), Dörtöli (29 bin), Belebey, Baymak, Davlekanovo, Agidel ve Yanaul.

Nüfus Özellikleri

1989 nüfus sayımına göre, BDT'de yaşayan Başkurtların sayısı 1.450.000 kadardır. Bunun %60'ı kendi ülkelerinde, %33'ü de Başkurdistan dışındaki Rusya Federasyonu topraklarında yaşamaktadır ki, bunların büyük bir bölümü İdil-Ural bölgesi içindeki diğer cumhuriyetlere ve oblastlara yerleşmişlerdir. İdil-Ural bölgesinde özellikle ülkenin doğusundaki Çelyabinsk, güneyindeki Orenburg ile kuzeyindeki Perm oblastlarında büyük miktarlara ulaşmaktadırlar (Tablo: 1). Ayrıca Orta Asya cumhuriyetlerinde, özellikle Kazakistan (41 bin) ve Özbekistan'da (35 bin) olmak üzere 1989 sayımına göre 80.000 kadar Başkurt bulunmaktadır. Ancak bunların yaklaşık yarısı son yıllarda yurtlarına dönmüşlerdir. Nitekim Kazakistan'daki Başkurt nüfus miktarı 1999 sayımında 23.200'e düşmüştür.

Tablo 1: 1989 sayımına göre Rusya Federasyonu içindeki Başkurt nüfusun miktarı ve oranı.

İdari Birim	Nüfus Miktarı	Başkurt Nüfus içindeki %'si	İdari Birim indeki %'si
Başkurtistan Cumhuriyeti	863.808	64,21	21,9
Çelyabinsk Oblastı	161.169	11,98	4,45
Orenburg Oblastı	53.339	3,96	2,46
Perm Oblastı	52.326	3,89	1,69
Sverdlovsk Oblastı	41.500	3,08	0,88
Tümen Oblastı	41.059	3,05	1,33
Tataristan Cumhuriyeti	19.106	1,42	0,52
Kurgan Oblastı	17.548	1,30	1,59
Moskova Şehri	5.417	0,40	0,06
İrkutsk Oblastı	3.893	0,29	0,14
St. Petersburg Şehri	3.014	0,22	0,06
Çita Oblastı	2.138	0,16	0,16
Diğer	80.983	6,02	-
Rusya Federasyonu Toplamı	1.345.300	100	0,92

Kaynak: Goskomstat of Russia

Başkurtlar adına kurulan bu cumhuriyetin yapay bir oluşum olduğu ve Başkurt nüfus birliğini dikkate almadan, başka maksatlar için kurulmuş olduğu görülmektedir. Nitekim Başkurtlar, kendi ülkelerinin nüfusu içinde ancak %22'lik bir orana ulaşabilmektedirler. Tatarları ve Çuvaşları da göz önüne aldığımızda Başkurdistan'daki Türk nüfusun oranı yarıyı biraz (%53,4) geçebilmektedir (Tablo: 2). Rusların, Başkurdistan'ı oluştururken güttükleri temel politika, İdil-Ural Türk birliğini bölmek ve diğer Türk toplulukları ile ilişkilerini kesmek amacına yöneliktir.

Zilim Irmağı, Başkurdistan

Nitekim Kazakistan ile Başkurdistan arasına bir set çekmek amacıyla 1925'te kurulmuş olan Orenburg oblastındaki ve ülkenin doğusundaki Çelyabinsk oblastındaki Başkurt yerleşim alanları ülke sınırları dışında tutulurken, ülkenin batısında çoğunlukla Tatarların yaşadığı bölge ile nüfusun büyük kısmını Rusların oluşturduğu Ufa çevresi ülke topraklarına katılmış ve Başkurtlar kendi ülkelerinde nüfusunun ancak 1/4'ini oluşturan azınlık haline getirilmiştir. Halbuki ülkenin idari sınırları belirlenirken Başkurtların çoğunluğu oluşturdukları yerler dikkate alınarak idari düzenleme yapılmış olsaydı en azından nüfusunun yarısını Başkurtların oluşturduğu bir ülke ortaya çıkardı. Rusların ihtilalden hemen sonra Başkurtlara millet statüsü vermekteki amaçları; İdil-Ural Türk birliğini bölmekti. Fakat Başkurtlarla Tatarlar birbirlerine o kadar kaynaşmışlardır ki, onları ayırmak çok zordur. Rusların tüm dayatmalarına rağmen istatistiklere Başkurt olarak kaydedilen nüfusun ancak %75'i anadilinin Başkurtça olduğunu ifade etmiştir. Yani Başkurtların %25'i anadilinin Tatarca olduğunu ifade etmektedirler.[4] Başkurtça her ne kadar 70 yıldan bu yana yazılı bir dil olarak kabul görse de ülkedeki okulların pek çoğunda hâlâ öğrenim dili Tatarcadır.

Başkurdistan'da nüfus yoğunluğu km²'ye ortalama 28 kişidir. Ancak, bilhassa dağ ve platoların geniş yer kapladığı ülkenin doğu ve güneydoğu kesimlerinde nüfus yoğunluğu azalır. Nüfus yoğunluğu Belaya ırmağı boyunda sıralanan şehir ve sanayi bölgelerinde artmakta-

Tablo 2: Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı.

Topluluk	1926	%	1959	%	1970	%	1979	%	1989	%
Rus	1.064.707	39,9	1.416.805	42,4	1.546.304	40,5	1.547.893	40,3	1.548.291	39,3
Tatar	621.121	23,3	768.566	23,0	944.507	24,7	940.446	24,5	1.120.702	28,4
Başkurt	625.845	23,5	737.711	22,1	892.248	23,4	935.880	24,3	863.808	21,9
Çuvaş	84.886	3,2	109.970	3,3	126.638	3,3	122.344	3,2	118.509	3,0
Ukraynalı	76.710	2,9	83.594	2,5	76.005	2,0	75.571	2,0	74.990	1,9
Diğerleri	192.077	7,2	223.621	6,7	232.373	6,1	222.146	5,7	216.813	5,5
TOPLAM	2.665.346	100	3.340.267	100	3.818.075	100	3.844.280	100	3.943.113	100

Kaynak: Goskomstat of Russia

dır. Ülke nüfusunun 2/3'si bu ırmak ve kolları boyunda sıralanan yerleşmelerde yaşamaktadır. Başkurdistan'da nüfusun %65'i şehirlerde, %35'i de kırsal kesimde yaşar. Kırsal nüfusun %40'ından fazlasını Başkurtlar oluştururken, şehirlerde %10'un altına düştükleri görülür. Ülke nüfusunun 1/4'inin yaşadığı başşehir Ufa'da Başkurtlar küçük bir azınlık durumundadırlar. Başkurtlar ülkenin doğu yarısında genellikle kırsal kesimde yaşamaktadırlar. Rus nüfusun bölgeye yerleşmesi her ne kadar 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasıyla başlamış ise de, asıl istila XVIII. yy.'da metal sanayiinin gelişmesi ile başlamış ve 1861 yılında köleliğin kaldırılması ile bölgeye akın eden toprak köleleri (serfler) bölgenin nüfus dengesini alt-üst etmiştir.[5] Bolşevik İhtilali'nden sonra ise, 1930'lu yıllarda tarımsal kolonizasyon ile, 1945'ten sonra da endüstriyel kolonizasyon ile ülkeye Rus nüfus yerleştirilmeye devam edilmiştir. Kolonizasyon faaliyetlerine karşı direnen yüzbinlerce insan rejim düşmanı olarak suçlanarak ya öldürülmüş ya da sürülmüşlerdir.

Başkurdistan'da 1999 değerlerine göre, nüfusun %24,1'i çocuk yaşta (0-15 yaş), %68,7'si yetişkin (16-69 yaş) ve %7,2'si de 70 yaşın üzerindedir. Yine 1999 değerlerine göre nüfusun %52,7'si kadın, %47,3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Erkeklerde ortalama ömür 61,0 kadınlarda ise 73,4'tür. Ülkede yıllık ortalama nüfus artış oranı da %0,1 olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca 1991-2000 yılları arısındaki 10 yıllık sürede toplam 150 bin kişi kadar göç almıştır.

Çocuk yaştaki nüfus dışındakilerin tamamına yakını okur-yazar olan ülkede, 9 üniversite yer almakta ve bu üniversitelerde 48 bin öğrenci öğrenim görmektedir. Ortaöğretimde 61 bin, ilköğretimde de 75 bin kadar öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca, ülkede 1999 yılı itibariyle 668 kitaptan 1.223.000 adet baskı yapılmış, 34 adet derginin toplam tirajı 1.944.000'i, 184 gazetenin toplam tirajı da 191.300.000'i bulmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin geri olduğu ülkede 17 bin doktor, 46,5 bin sağlık personeli ve 51 bin yatak bulunmaktadır. Bir başka değişle 10 bin kişiye 41 doktor, 113 sağlık personeli ve 124 yatak düşmektedir.[6]

Ekonomik Kaynakları

Başkurdistan, Rusya Federasyonu içinde ekonomik üretim değeri büyüklüğü bakımından 9. sırada yer alır. Ülke ekonomisinin temeli petro-kimya ve makine yapım endüstrisi ile tarıma dayanır. Toplam sanayi üretimi bakımından 7., tarımsal üretim bakımından ise 3. sırada bulunur. Yani ekonomik üretim açısından Rusya'nın önemli bir bölümü durumundadır. Ancak kişi başına düşen gelirin yüksekliği bakımından 20. sırada yer alır. Başkurdistan İstatistik Komitesi'nin verilerine göre 1999 yılında herhangi bir işte çalışan nüfusun iş kollarına bölünüşü şöyledir: %23,8'i endüstri alanında, %21,6'sı tarım-hayvancılık-ormancılık alanında, %8,5'i inşaat sektöründe, %15,4'ü ticaret-finans işlerinde, %5,4'ü ulaştırma-iletişim alanında, %23,4'ü eğitim-bilim-sağlık ve yönetim alanlarında %1,9'u da diğer alanlarda faaliyet göstermektedir.

Başkurdistan

Tarım ve Hayvancılık

Rusya Federasyonu'nun yıllık toplam tarımsal üretiminin %12'sini sağlayan Başkurdistan'da tarım ve hayvancılık önemli bir uğraş alanıdır. Belaya vadisinde tarım büyük önem taşır. Ülke arazisinin %34'ü ekilebilir topraklardan oluşur. Hayvancılık yapılan meraların oranı %24, orman ve çalılıkların kapladığı alan ise

Tablo 3: Başkurdistan'ın Hayvan Varlığı

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Sığır	2.203.400	2.101.500	2.012.400	1.807.200	1.721.700	1.686.900
İnek	875.600	857.000	827.400	775.000	751.500	731.100
Domuz	797.200	780.000	765.700	662.300	632.300	562.500
Davar	1.222.400	1.063.700	959.900	789.400	725.000	688.600
Kümes Hayvanı	14.970.000	15.292.000	14.860.000	14.415.200	14.153.200	13.529.800

Kaynak: Başkurdistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi.

Tablo 4: Başkurdistan'da Kişi Başına Düşen Hayvansal Ürün Değerler (kişi/kg).

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Et ve Et Ürünleri	71	70	68	62	63	64	58
Süt ve Süt Ürünleri	358	353	308	344	321	306	277
Yumurta (kişi/adet)	277	265	264	246	237	223	219
Balık ve Balık Ürünleri	6	6	4	4	5	5	5

Kaynak: Başkurdistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi

%39'dur. Ülkede 600 kadarı kolhoz ve sovhoz olmak üzere 1000 kadar tarımsal işletme vardır. 4.345.000 ha. olan toplam tarım alanlarının %58'i tahıl, %35'i yem bitkileri, %7'si de patates ve sebze üretimine ayrılmıştır. Başlıca tarım ürünleri; tahıllar, şeker pancarı, ayçiçeği, patates ve çeşitli sebzelerdir. Buğday, çavdar, yulaf, darı gibi tahılların yıllık toplam üretimi 4,5-5,5 milyon ton arasında değişir. Yıllık ortalama şeker pancarı üretimi 1.650.000 ton, patates üretimi 1.770.000 ton, sebze üretimi 170 bin ton ve ayçiçeği üretimi 70 bin ton kadardır.[7] Başka bir ifade ile, kişi başına yılda 46 kg. şeker, 141 kg. patates, 58 kg. sebze üretimi gerçekleştirilmektedir.[8]

Hayvancılık bilhassa Urallar bölgesinde ağırlıktadır. Ülkede, sığır, koyun ve keçi yetiştiriciliği önem taşır. At yetiştiriciliğiyle ünlü olan ülkede ayrıca geleneksel bir uğraş olarak arıcılık da yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Ayrıca ülkenin yumurta ve et ihtiyacını karşılayacak kadar tavukçuluk da yapılmaktadır (Tablo: 3).

Kımızı ve balı meşhur olan Başkurdistan'da yüzden fazla sosis çeşidi ve yine yüzden fazla peynir ve diğer süt ürünleri çeşidi üretilir (Tablo: 4). Meleuz ve Pribelski'de süt ürünleri, Sibay'da bebek maması fabrikası, Birsk, Dörtöli, Miyaki ve Mesyagutovo'da da süt tozu fabrikaları bulunmaktadır. Hayvancılık ürünlerinin hemen tamamı Rusya Federasyonu içinde pazarlanır.

Maden ve Enerji Kaynakları

Başkurdistan, zengin petrol, doğalgaz ve maden kaynaklarına sahiptir. Güneyde Vogagrad'dan kuzeyde Perm'e kadar yaklaşık 1000 km uzunluğunda ve 300-400 km genişliğinde büyük bir petrol ve doğalgaz bölgesi yer almaktadır ki, 1932'de bulunan bu bölgeye İkinci Bakü havzası denilmektedir. Ülkenin kuzeybatı, batı ve güneyinde İşimbay yakınlarında önemli petrol rezervleri vardır. Başkurdistan'ın toplam petrol rezervi 400 milyon ton olarak tahmin edilmekte ve yılda 20 milyon ton petrol üretilmektedir. 55 milyon ton tahmin edilen doğalgaz yataklarından da yılda 400 milyon m^3 üretim yapılmaktadır.[9]

Başkurdistan, Rusya Federasyonu toplam ham petrol üretiminin %14,7'sini, benzin üretiminin %17,6'sını, mazot üretiminin 16,7'sini ve motor yağı üretiminin %14,2'sini gerçekleştirmektedir. Rafineriler ve petrokimya fabrikalar, ülke ekonomisinin ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Başkurdistan, 2000 yılında 2,6 milyon ton ham petrol, 2,7 milyon ton mazot, 537 bin ton benzin ve 20 bin ton sıkıştırılmış gaz (lpg) ihraç etmiştir. Rusya Federasyonu toplam petrol boru hatlarının %32'si ve doğalgaz boru hatlarının %16'sı ülke topraklarında yer alan Başkurdistan'dan, İşimbay-Ufa'dan petrol boru hatları, İşimbay-Magnitogorsk'tan ise doğalgaz boru hatları geçmektedir.

Ayrıca ülkenin güneyinde Kuyurgaz'da bulunan ve toplam rezervi 250 milyon ton olarak tahmin edilen kömür yataklarından yıllık 1,1 milyon ton üretim gerçekleştirilmektedir. Baymak'ta bakır, çinko, Novaya Priština'da boksit ve diğer bölgelerde manganez (rezervi 100 milyon ton), demir (rezervi 71 milyon ton), altın, krom, asbest ve kaya tuzu (rezervi 2,3 milyar ton) elde edilmektedir. Ülkede tespit edilmiş maden ve enerji kaynağı yataklarının sayısı 3.000 kadardır.

Sanayi

Başkurdistan, bol miktarda petrol ve doğalgaz çıkaran ve işleyen bir ülkedir. Ülke sanayiinin %33'ü bu alandadır. En önemli sanayi kuruluşları petrol üretme, arıtma ve işleme tesisleridir. Aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu'nun da en önemli rafinerilerinden olan Ufa, İşimbay ve Salavat'taki ana rafineriler bir boru hattıyla bölgenin ve Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nin petrol yataklarına bağlıdır. Ülke sanayii içinde %20'lik paya sahip olan kimya sanayii, petrol ve gazdan elde edilen yan ürünlerden yararlanır. Önemli kimya sanaii tesisleri Ufa, Sterlitamak, Salavat ve Meleuz'da yer alır.

Ufa'dan bir görünüm

Ülkede demir-çelik, bakır, altın, manganez, krom, boksit, kereste ve gıda ürünleri sanayileri de gelişmiştir. Ülke sanayiinin %13'ünü oluşturan makine yapım sanayii de önemli bir yere sahiptir. Ülkede bu alanda 25 branşta 130 firma bulunmaktadır. Başşehir Ufa'da daha çok otomotiv sanayii, Sterlitamak'ta makine ve boru hattı üretimi, Neftekamsk'ta araç donanımları sanayii, Beloret ve Tiriyant'ta da demir-çelik ve diğer metalurji işletmeleri yer almaktadır. Başkurdistan'daki makine yapım sanayiinde; makine takımları, petrol ve madencilik donanımı, uçak motoru, helikopter, tarım makineleri, kar traktörleri, motor aygıtları, elektrik kabloları, telefon ve daktilo yapımında kullanılan çelik kablo, tel ve levha üretilir.

Zengin bir orman varlığına sahip olan Başkurdistan'da orman sanayii de gelişmiştir. Orman sanayiinde kaplama tahta, mobilya malzemesi, kibrit çöpü ve kağıt üretilir. Orman sanayiinin merkezi Uçali'dir. Yılda ortalama 6 milyon m^3 kereste işlenmektedir. 1999'da 8,2 milyon m^2'lik kontrplak üretimi ile Rusya Federasyonu içinde 5. sırada yer almaktadır. Ülke sanayiinin %9'unu oluşturan 12 adet termik enerji santrallerinin büyükleri Ufa, Sterlitamak, İşimbay, Kumertau, Salavat ve Karmanovo'da bulunmaktadır. Yıllık enerji üretimi 26 milyar kwh.'dır.

Ülke sanayii içinde %9'luk paya sahip olan gıda sanayiinde ise, et ve süt ürünleri ile meyve, sebze ve bal iş-

lemeciliği önemli bir yere sahiptir. Giyim sanayiinde de gelişmiş olan Başkurdistan'da Ufa, Sterlitamak ve Salavat'ta konfeksiyon tesisleri; Sterlitamak, Oktyabrski ve Davlekanovo'da ayakkabı üretim tesisleri; Ufa ve İşimbay'da da pamuk ipliği tesisleri bulunmaktadır. Halıcılık da önemli uğraşlar arasındadır.

Ayrıca yapı ve yapı malzemeleri üreten 250 kadar inşaat firmasının bulunduğu Başkurdistan'ın gelişkin bir çimento ve cam sanayii bulunmaktadır. BDT ülkelerindeki cam eşya üretiminin %8'ini Salavat ve Tuimazi'deki cam fabrikaları karşılar. Başkurdistan, 2000 yılında 4,6 milyon m^2 cam, 23 bin adet dürbün ve 15 milyon adet ampul ihracatı gerçekleştirmiştir.[10]

Ulaşım

Moskova'yı Sibirya'ya bağlayan yolların geçtiği stratejik bir konumda yer alan Başkurdistan'ın gelişkin bir ulaşım ağı bulunmaktadır. Başşehir Ufa, değişik yörelere uzanan kara ve demiryollarının kavşak noktasındadır. Ural Dağlarını aşan önemli demiryolu hatlarından biri olan Ufa-Çelyabinsk hattı ile Pokhvistnevo ve Orenburg'a giden hatlar Ufa'dan geçer (Harita: 1). 20.800 km uzunluğunda karayolu ağı bulunan Başkurdistan'dan Rusya'nın önemli otoyollarından olan, Samara-Çelyabinsk (M5) ve Kazan-Ufa-Orenburg (M7) otoyolları geçer. Ayrıca Belaya ırmağı üzerinde ırmak limanları da bulunan ülkeden, çok sayıda petrol ve doğalgaz boru hatları da geçmektedir. Ülkenin önemli hava alanlarından Domodedova'dan Moskova'ya günde 4-5, Bykovo'dan da günde 1-2 uçuş gerçekleştirilmektedir.

Ticaret

Başkurdistan'ın ihracatı kısmi olarak Moskova'nın kontrolü altındadır. Ülke ihracatının büyük bir kısmı petro-kimya ürünleridir. Petrol üretiminin yaklaşık yarısı ihraç edilmektedir. Üretimin %16'sı BDT ülkelerine, %32'si de diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Petrokimya ürünlerinden başka bilhassa ulaşım teçhizatları ile tarım araçları ihraç edilen diğer ürünleridir. Ülke ihracatının %34'ünü maden ve petrol satışı, %32'sini de kimyasal maddeler ve %9'unu da ulaşım teçhizatları oluşturur. Başkurdistan'ın 2000 yıl toplam ihracatı 2,6 milyar $'ı bulmaktadır. Bunun %10,6'sı BDT ülkelerine, %89,4'ü de diğer ülkelere yapılmıştır. İhracat yaptığı ülkelerin başında İngiltere, Hollanda, Almanya, Çin, İtalya ve ABD gelmektedir. Aynı yıl 312 milyon $'lık ithalat yapmıştır. İthalatın %41,7'sini BDT ülkelerinden, %58,3'ünü de diğer ülkelerden yapmıştır. İthalat yaptığı ülkelerin başında Almanya, İtalya, Fransa, Çek Cumhuriyeti ve Belçika gelmektedir. Türkiye ile de ikili ticaret antlaşmaları bulunan Başkurdistan, 2000 yılında Türkiye'ye 26,6 milyon $'lık mal satmış ve 2,7 milyon $'lık da mal alımı gerçekleştirmiştir.

Dipnotlar

1 Özdamarlar-1996, s. 88.

2 Özdamarlar-1996, s. 91.

3 Rayon; Rusya Federasyonu'nu oluşturan cumhuriyet ve oblastların (büyük idari bölge=eyalet) küçük idari bölgeleridir. Türkiye idari sistemi ile karşılaştırıldığında bazı özellikleri ile illere, bazı özellikleri ile de ilçelere benzerler. Yani il ile ilçe arasında bir özellik taşıyan küçük idari birimlerdir.

4 Devlet-1993, s. 251.

5 Özdamarlar-1996, s. 89.

6 Değerler **Başkurdistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi (Bashstat)** verilerinden alınmıştır.

7 **Rossiiskaia Federatsia i Regioni Ouralskovo Ekonomitcheskovo-1996**, Moscow-1997.

8 **Başkurdistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi (Bashstat)** verilerine göre.

9 **Goskomstat Rossii: Razvitie Ekonomitcheskikh Regionakh, Rossiiskoi Federatsii**, Moscow-1994.

10 **Başkurdistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi (Bashstat)** verilerine göre.

Kaynaklar

AKINER, S. 1986, **Islamic Peoples of The Soviet Union**, KIP Limited, London, New York, Sydney&Melbourne.

ARDEL, A. 1965, **Türklerin Yeryüzünde Dağılışı ve Bulundukları Sahaların Coğrafi Hususiyetleri, T. K. A. E.** Konferanslar-I, s. 20-26.

BAINBRIDGE, M. 1995, **Dünyada Türkler**, Say Yayınları, İstanbul.

CAFEROĞLU, A. 1983, **Türk Kavimleri**, TKAE yayını No: 52, Ankara.

DEVLET, N. 1993, Çağdaş Türkîler; **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Ek cilt, Çağ yayınları-İstanbul.

DÖNMEZ, Y. 1973, **Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İ. Ü. Coğr. Enst. Yay. No: 74, İstanbul.

HOSTLER, C. W. 1959, **Türken und Sowjets**, Alfred Metzner Verlag. Berlin.

ÖZDAMARLAR, H. 1996, **Başkırdistan, Avrasya Etüdleri**, cilt: 3 sayı: 2, sf. 86-96, Ankara.

ÖZEY, R. 1996, **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, Öz Eğit. Yay: 11, İstanbul.

YİĞİT, A. 2000, **Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası**, TİSAV Elazığ Şubesi Yay. No: 2, Elazığ.

Türk Dünyası El Kitabı, TKAE yayını; 45, Ankara-1976.

Bashkortostan; Facts and Figures, (Compiled by Azamat Khasanov).

Goskomstat Rossii: Razvitie Ekonomitcheskikh Regionakh, Rossiiskoi Federatsii, Moscow-1994.

Rossiiskaia Federatsia i Regioni Ouralskovo Ekonomitcheskovo-1996, Moscow-1997.